

MOTIVEN BAKOM SOVJETUNIONENS SKOLREFORM

Av fil. kand. *BIRGER HAGÅRD*

DEN SKOLREFORM, som under Chrusjtjevs egid nyligen beslutats i Sovjetunionen, har vid sidan av decentraliseringen av industrien och omorganisationen av jordbruket betecknats som den tredje stora åtgärden på vägen »från socialism till kommunism». Skolreformen förtjänar att uppmärksammas från ett flertal olika synpunkter. Den innebär en brytning med de idéer, som var tongivande för det stalinistiska skolväsendet. Den innebär i viss utsträckning en återgång till de principer, som var vägledande för Sovjets skolväsen under den förstalinistiska eran. Detta gäller framför allt det marxistisk-leninistiska begreppet »polyteknism», som åter tas till heders. Och vidare kan det på goda grunder väntas, att skolreformen kommer att få betydande återverkningar på ett flertal områden av sovjettryckt samhällsliv.

För att rätt förstå vad som nu sker i Sovjetunionen är det nödvändigt att något klargöra den historiska bakgrunden. Årtiondet efter revolutionen kännetecknas av ett vidsträckt experimenterande inom skolväsendet. Tsartidens skolsystem, som i stor utsträckning byggde

på tyska förebilder, bannlyses. Undervisningen blir på det hela taget slumpmässig så när som vad gäller inlärandet av den bolsjevikiska dogmatiken. Polyteknism är lösenordet. Och definitionen på denna marxistisk-leninistiska tes lyder ungefär på så sätt, att all kunskap är värdefull, om den inte direkt kan utnyttjas eller illustreras genom praktiska experiment. Undervisningen skulle alltså bedrivas i nära anslutning till industriföretag, kollektivjordbruk m. m. Resultatet av 1920-talets skolpolitik blev i huvudsak ett fiasko.

Åren 1931-34 företas en omfattande omdaning av hela skolväsendet. Polyteknismen försvinner i praktiken. Man tar till gamla tsaristiska förebilder. Fasta skolkurser införes liksom rigorösa prov. Skoldisciplinen blir den strängast tänkbara. Detta sker samtidigt som sådana företeelser som den fria kärleken och armén utan gradbeteckningar försvinner. När man nu riktar den förebråelsen mot det gamla stalinistiska skolsystemet, att detta endast förberedde eleverna för en övergång till fack- och högskolor, är detta bokstavligen sant. Vad som behövdes framför allt i början av

1930-talet var tillgång till högt utbildade specialister. Följaktligen gav man grundskolan en i huvudsak allmänbildande karaktär.

Visserligen har det hela tiden existerat specialskolor vid sidan om, men det är likväl främst den tioåriga allmänbildande skolan (4-årig grundskola + 3-årig obligatorisk mellanskola + 3-årig frivillig mellanskola), som fostrat den kår av högt utbildade specialister på olika områden, vilken brukar sammanfattas under benämningen den sovjetryska »intelligensen». Totalt är i dag cirka 7 milj. personer med akademisk eller specialskoleutbildning verksamma i Sovjetunionen. Organisationen av en obligatorisk 10-årig skola påbörjades 1949. Formellt proklamerades den vid 19:e partikongressen 1952. Det fullständiga genomförandet av den tioåriga skolan fixerades till 1960.

Vid komsomolkongressen i april 1958 levererade Krustjev en bister kritik mot det gamla skolsystemet, vilken kom att uppfattas som en alarmsignal. Skolan gjorde ungdomen »främmande för livet», den »lösgjorde de unga från produktionen» osv. Samtidigt skisserade Chrusjtjev riktlinjer för en ny skola, som bl. a. skulle fostra till »nyttigt» arbete och »aktning för de socialistiska principerna». Sommaren 1958 meddelas så direktiv, enligt vilka 80% av högskoleplatserna reserveras för aspiranter med yrkespraktik. I september dras riktlinjerna för den nya skolan upp i

ett memorandum, utfärdat av partiets centralkommitté. Och i mitten av november proklamerar centralkommittén de teser, som utgör grunden för den nya skollagstiftning, som formellt beslutas av Högsta Sovjet den 24 december 1958.

Grunddragen i reformen är följande. En åttaårig obligatorisk grundskola införes. Därpå ges i huvudsak tre olika vägar för erhållande av mellanskoleutbildning. 1) *Skolor för arbetare- och landsbygdsungdom*. Denna skoltyp betecknas som den främsta. Eleverna arbetar i industrien eller inom jordbruket. Den teoretiska undervisningen, som skall omfatta högst 18 veckotimmar, sker antingen på 2-3 arbetsfria dagar, eller meddelas i form av korrespondens- eller kvällsundervisning på fritiden. Utbildningen tar tre år. 2) *Allmänbildande polytekniska mellanskolor med produktionsundervisning*. Här arbetar ungdomarna i lärlingsavdelningar i företagen, i skolbrigader, i kolchoser och sovchoser eller i särskilda skolverkstäder. Vid sidan av studierna för sin mogenhetsexamen utbildas de också i ett praktiskt yrke. En tredjedel av kursplanen avser teoretisk och praktisk yrkesundervisning; två tredjedelar anslås till allmänbildande ämnen. Utbildningstiden omfattar tre år. Även denna skolform, som kommer närmast den gamla teoretiskt inriktade mellanskolan, och som närmast motsvarar svensk gymnasieutbildning, får alltså ett kraftigt inslag av

direkt yrkesarbete och yrkesutbildning. 3) *Tekniska och andra mellanfackskolor*. Dessa skolor mottar förutom elever från den åttaåriga skolan också sådana, som examine-rats från de båda tidigare nämnda typerna av mellanskolor. Även här gäller, att eleverna skall arbeta direkt i produktionen och erhålla sin teoretiska utbildning antingen på arbetsfria dagar eller också i form av korrespondens- eller kvällsun-dervisning på fritiden. De enda fackskolor, som upptar elever direkt från den åttaåriga skolan, och som inte kräver praktiskt arbete, är skolor för musik, dans och andra konstarter liksom kadettskolorna. En särställning intar de tekniska yrkesskolorna, som utbildar speci-alarbetare. Dessa faller utanför ka-tegorien »mellanskoleutbildning» och berättigar ej heller till inträde på högskola. Det är också av in-tresse att se den projekterade kraf-tiga utbyggnaden av skolinternat. Dessa skall omfatta såväl åttaårig grundutbildning som mellanskola av den andra av de nämnda skol-typerna. Antalet elever i internat, som 1958 uppgick till 180 000 be-räknas 1965 ha stigit till 2 500 000.

För högskolestadiet proklameras också i princip förenandet av prak-tiskt arbete med teoretiska studier. För de flesta ämnen skall den högre undervisningen under de två första åren bedrivas antingen per korrespondens eller i form av kvällskurser. I övrigt nöjer man sig beträffande högskolestadiet med

att uttala sig i ganska vaga ordalag. Slutligen skall nämnas, att även i den åttaåriga grundskolan skall yr-kesundervisningen få ett kraftigt ökat antal timmar.

Vad är då motiven för denna väl-diga och från vissa synpunkter svårförståeliga omdaning av det sovjetryska undervisningsväsendet? Många bedömare har velat koppla samman skolreformen med den nya 7-årsplanen, som för sitt förverkli-gande nödvändigtvis skulle kräva, att ungdomen sattes in i produktio-nen. Ett genomförande av den ur-sprungligen planerade tioåriga sko-lan 1960 skulle ha lett till att jäm-fört med fem år tidigare omkring 2 miljoner färre ungdomar varit sysselsatta i produktionen. Å andra sidan förefaller det emellertid dis-kutabelt, att den arbetsinsats, som kan göras av 14–17-åringar skulle vara av ett sådant värde att den motiverade ett så fullständigt rase-rande av den gamla allmänbildande skolan. Har man ett så enormt be-hov av arbetskraft, vad är då enk-lare än att friställa endast en del av de kategorier, som nu tas i anspråk av krigsmakten? Härtill kommer, att det åtminstone på vissa håll inom Sovjetunionen råder en viss ungdomsarbetslöshet. I sitt memo-randum den 21 september 1958 på-talade Krustjev också svårigheterna att skaffa sysselsättning åt det väl-diga antal ungdomar det här är fråga om. Särskilt fäste Krustjev uppmärksamheten på företagsle-darnas aversion mot att anställa

ungdomar under 18 år men underströk samtidigt av vilken synnerlig vikt skolfrågan är för såväl partiet som staten. »Det blir nödvändigt att bryta den byråkratiska formalism, som förhindrar användandet av ungdom i vår ekonomi», sade Krustjev och efterlyste på samma gång en långtidsplan för sysselsättandet av de ungdomar, som lämnar den 8-åriga skolan.

Som en annan förklaring har man pekat på den kritik, som vid skilda tillfällen riktats mot det gamla systemet såsom allför ensidigt. Den gamla skolan utbildade, har det hävdats, endast officerare, men det fordras också manskap och framför allt underofficerare. Behovet av arbetsledare, motsvarande verkmästare, är synnerligen stort.

Av än större intresse är emellertid kanske den kritik, som riktats mot ett alltmera förnimbart bildningsmedvetande. Ungdomen har varit föga benägen för kroppsarbete eller yrkesarbete överhuvudtaget. Artiklar i Sovjetpressen samt uttalanden vid olika tidpunkter visar, att ungdomar som inte blivit antagna vid högskolor eller olika fackinstitut föredragit att slå dank ett år i väntan på en ny chans framför att söka sig ut i produktionen — detta »dagdrivarliv» har särskilt möjliggjorts för de ungdomar, vilkas föräldrar tillhör vad Djilas betecknat som den »nya klassen». Att Sovjetunionen har svåra ungdomsproblem att brottas med, är ett ofta omvittnat faktum. Dessa förhållan-

den torde ha direkt samband med de åtgärder, som i början av 1950-talet vidtogs för att genomföra den 10-åriga obligatoriska »enhetsskolan». År 1950 utexaminerades från den 10:e klassen 290 000 elever, medan antalet examinerade i takt med den allmänna utbyggnaden av enhetsskolan 1955 stigit till 1 100 000. Samtidigt ökade antalet universitets- och högskoleplatser blott från 237 000 till 285 000. Av de ungdomar, som åren 1954–57 utexaminerades från avgångsklassen, har mer än 2 500 000 förgäves knackat på högskolornas portar. Det är uppenbart, att dessa i huvudsak teoretiskt inriktade ungdomar erbjudit svåra problem. Bildningsmedvetandet hos dessa ungdomar har — förefaller det vidare — ytterligare markerats genom den ökande sociala differentieringen i samhället. Klyftan mellan intelligensen och den övriga delen av folket har fördjupats.

Denna tilltagande »white-collarmentalitet» med därav följande sociala problem har också påtalats av Krustjev i hans septembermemorandum. En skarp skiljaktighet fanns mellan skolan och det verkliga livet. Skolan förberedde för högre studier men de flesta ungdomar var efter slutad skolgång hänvisade till det praktiska livet, inför vilket det stod helt främmande. Åtskilliga ungdomar liksom deras föräldrar kände sig följaktligen missnöjda med situationen. Det gällde att hejda utvecklingen i tid. »Det

finns fortfarande i vårt land», sade Chrusjtjev, »en väsentlig skillnad mellan kroppsarbete och intellektuellt arbete; vad mera är, vi har fortfarande som ett arv från gamla dagar ett tillstånd, där man synes ge företräde åt den del av vår ungdom, som obestridligen måste fortsätta vid högre utbildningsanstalter hellre än att arbeta i fabriker eller kollektivjordbruk. Resten å andra sidan är de som inte lyckats särskilt bra och inte visat några talanger — dessa skall sättas in i produktionen. Detta synsätt är i grunden felaktigt och strider mot våra idéer och strävanden. Ungdomar som fullbordar sina mellanskolestudier tror i regel, att den enda acceptabla vägen för dem är att fortsätta sina studier vid en högre läroanstalt eller i varje fall vid någon specialskola. Somliga som avslutat sin 10-åriga utbildning är ovilliga att arbeta i fabriker eller på kollektiv- och statsjordbruk, och en del av dem betraktar till och med detta som en förolämpning.»

Men detta sätt att se på förhållandet mellan kroppsarbete och intellektuellt arbete är ingalunda begränsat till ungdomarna själva. »Denna högdragna, föraktfulla och oriktiga attityd gentemot kroppsarbete visas också i familjekretsen», anförde Chrusjtjev vidare. »Om en pojke eller flicka inte lyckas i sina studier, skyndar sig föräldrar och släktingar att framhålla, att om han eller hon inte lyckas och inte får en guld- eller silvermedalj (utmärkelse-tecken, varmed de bästa eleverna

premieras, och som tidigare berättigade till prövningsfritt inträde vid universitet eller högskolor), kommer han eller hon inte att få fortsätta sina studier utan slutar som vanlig fabriksarbetare. Kroppsarbete blir på så sätt ett slags fågel-skrämman för barnen.»

För att lösa dessa problem samtidigt som partiets hegemoni säkras gentemot intelligensen har den gamla tesen om polyteknismen, vars innehåll efter fiaskot på 1920-talet lystes i bann under Stalins reformer, åter satts på piedestal. I ideologiska vändningar anknyter man till Marx, Engels och Lenin. Skolan, som i Sovjetunionen helt naturligt är underordnad stat och parti, skall inta sin plats i omformningen av samhället från socialism till kommunism. Under hänvisning till kommunismens ideologer uppställes förbindelsen mellan undervisning och produktivt arbete som en grundprincip i den kommunistiska uppfostran av den »nya människan». I centralkommitténs tesor heter det bl. a.: »I morgondagens kommunistiska samhälle kommer livet att vara intressant, skapande, fyllt av arbete och rikt på kultur. Arbetet blir till människans främsta livsvillkor.» Arbetet förlorar sin ensidiga karaktär. » I det kommunistiska samhället smälter kroppsarbete och andligt arbete organiskt samman i den materiella produktionen. Alla deltagare i produktionsprocessen kommer att utföra såväl kroppsliga som andliga arbetsfunk-

tioner i dess organiska enhet.» Handen och anden, för att använda ett banalt uttryck, skall alltså förenas och bildningshögfärden försvinna.

Vilka motiv, som än vägt tyngst, är det uppenbart, att genomförandet av de nya riktlinjerna — början sker skolåret 1959/60 och omläggningen skall fullbordas under 3-5 år — stöter på stora svårigheter. I den kritik, som tillåtits förekomma, har framstående pedagoger uttalat sina betänkligheter mot möjligheterna att framgångsrikt kunna bedriva teoretiska studier, samtidigt som det kräves av den studerande, att han även skall utföra direkt produktivt arbete. Värdet av den matematikstuderandes insats som byggnadsarbetare har — med viss rätt förefaller det — ifrågasatts. Man har krävt, att möjlighet åtminstone skall beredas de högst begåvade att utan hämmande praktiskt arbete enbart få ägna sig åt teoretiska studier, krav som ännu icke lett till praktiska åtgärder. Det synes dock långt ifrån osannolikt, att en sådan »handplockning» av begåvningar blir nödvändig. Den paradoxala situationen skulle då inträda, att man för att kunna genomföra de nya »enhetsskoleidéerna» tvingas till en än strängare differentiering.

Men det finns också rent praktiska svårigheter att brottas med. Det nya skolsystemet kräver omfattande investeringsanslag. Företag måste specialutrustas för att kunna ställas i den nya skolans tjänst, skolverkstäder inrättas, instrument

och verktyg anskaffas osv. I detta sammanhang bör dock påpekas, att reformen åtminstone i viss mån gör det möjligt att komma till rätta med den över hela landet skriande bristen på skollokaler. Undervisning i två skift synes ha varit vanligt förekommande — på sina håll har t. o. m. treskiftsundervisning förekommit. Vidare måste lärare utbildas för att kunna undervisa i enlighet med de nya riktlinjerna, kursplaner uppgöras etc. Och hela tiden måste man komma ihåg de varnande ord, som ofta upprepas: »Man får inte glömma bort, att det i skolan i första hand arbetas efter pedagogikens lagar, och inte, som i fabriken, efter teknologiens.» Det bör dock tilläggas, att man inte famlar helt i blindo. I Ukraina — redan 1954 — och i viss utsträckning också i RSFSR har sedan några år förekommit omfattande experiment i stort sett efter principer, liknande dem, som nu lagfästs. Denna omständighet synes för övrigt tala mot ett samband mellan skolreformen och 7-årsplanen och snarast tala för de sociala svårigheter, vilka 10-årsskolan skapat, som främsta skäl för reformen.

Om återverkningarna i stort för Sovjetunionen av skolreformens genomförande kan det blott sias försiktigt. Ungdomen, och särskilt då de teoretiskt inriktade, kan knappast med någon större entusiasm anamma ett system, som de facto försämrar deras studiemöjligheter. Sedan är det givetvis alltid

osäkert, hurudana uttryck en opposition kommer att ta. Man kan vänta sig ökade spänningar mellan intelligensen och partiet. Det vore för mycket begärt, att intelligensen med blida ögon skulle se de nivelleringssträvanden, som skolreformen otvivelaktigt innebär. Tidigare torde det ha varit relativt vanligt, att personer i de högre samhällsskikten utnyttjade sin ställning och sitt inflytande för att därmed bereda sina barn möjlighet att få komma i åtnjutande av de så högt eftertraktade högskoleplatserna. Detta antydes gång efter annan i Chrusjtjevs memorandum, där han också sammanfattar sin syn på de för ungdomarna obligatoriska åren i produktionen med orden: »För det första kommer detta att vara demokratiskt därför att samma villkor skapas för alla medborgare; varken föräldrarnas position eller deras inflytande kan undantaga någon från produktivt arbete. För det andra kommer detta

att vara ett utmärkt sätt att hos alla ungdomar inskräpa arbetar- och bondeklassens heroiska traditioner.» Tydligare kan knappast frontställningen mot den »nya klassen» uttryckas. Vidare förefaller det ofrånkomligt, att den allmänna bildningsnivån sänkes genom de försämrade möjligheterna till teoretiska studier. Detta i sin tur leder till ett försvagande av Sovjetunionens intellektuella potential överhuvudtaget och kan väntas försvåra för Sovjet i dess tävlan med västerlandet. Från vissa synpunkter verkar det onekligen svårt att förstå, att man överhuvudtaget varit beredd att genomföra en så drastisk och totalt omvälvande reform. Men det synes långt ifrån osannolikt, att reformens innehåll på väsentliga punkter omsider får en ändrad karaktär. Att sista ordet ännu icke sagts, därom torde man under alla omständigheter kunna vara förvisad.